

Gorbacsov hagyatékának hosszúra nyúlt árnyai

(utólagos okoskodás az elmúlt évtizedekről)

Gorbacsovot 1985-ben választották meg az SzKP főtitkárává, azaz a Szovjetunió első emberévé. Ambíciózus, de homályos, és a retorikán (azaz szajtézésen) alig túlmutató tervei voltak a szovjet gazdaság megreformálására. A közélet demokratizálása terén viszont lényeges előrelépések történtek: megszüntette a gazdaság és a sajtó pártfelügyeletét és pártirányítását. Azt tervezte, hogy a Szovjetuniót a tagköztársaságok demokratikus és önkéntes csatlakozása révén szervezi újjá. A szocialista országok táborát sem az ideológiai terror és a katonai jelenlét fogja összetartani, hanem a közös érdekek. De – szándékával ellentétben – a Szovjetunió 1991-ben szétesett, és az általa elindított folyamatok a reformátort maguk alá temették. A szovjet fogságból 1990-ben kiszabadult volt szocialista országok pedig a Nyugat szövetségeseivé váltak. Gorbacsov nagy ember volt, pozitív világtörténelmi változásokat hajtott végre, de jóindulata koncepciótlansággal, megalapozatlansággal párosult, melynek következményei máig hatnak. Hagyatékának újratárgyalását az ukrajnai háború eldurvulása teszi aktuálissá.

Ha Gorbacsov helyében lettem volna, már 1979-ben, sztavropoli területi párttitkárként felfigyeltem volna arra, ami Angliában történt. A konzervatívok, Margaret Thatcherrel az élen, megbuktatták a munkáspártiakat, mert a munkáspárti kormányzás túlzásba vitte a szociálpolitikát, túl sokat költött a jóléti államra, Thatcher szavaival élve „az eltartottság kultúráján” alapult, és ez visszavetette az Egyesült Királyság gazdaságát és nemzetközi versenyképességét. De ha már az angol munkáspárti kormány is túl szocialista volt, túlzottan háttérbe szorította a piaci erőket, akkor hogy állhatták volna a sarat a szocialista tervgazdaságok a nemzetközi versenyben? ...És két évre rá megjelent Kornai *A hiánya*. Megkérdeztem volna az akkori vezető közgazdászainkat, hogy miért nem javasolták a kiadását, miért csak fénymásolatban terjedt a könyv szakmai körökben. És ők elmondták volna, hogy *A hiány* fő üzenete az volt, hogy a szocialista tervgazdaságokkal (beleértve az indirekt tervezésűeket is, mint amilyen a magyar volt), nem az a baj, hogy rosszul „csinálják”, rosszul valósítják meg őket, hanem már eleve születési fogyatékossgal jönnek világra, nem lehet őket „jól csinálni”.

Ezek után beláttam volna, hogy perspektívában elkerülhetetlen a piacgazdaságra való átmenet, és a „peresztrojkát” ilyen értelemben hirdettem volna meg. Nem a szocialista tervgazdaság tökéletesítése céljából, hanem a piacgazdaságra való átmenet szándékával. Odafigyeltem volna a Kínában történetekre, ahol Teng Hsziao Ping vezérletével 1978 után egy olyan gazdasági átalakulás kezdődött el, mely az egypártrendszer politikai kereteit megőrizte, a központi tervezést úgyszintén, de lehetővé tette a magántulajdont. A kínai gazdaság

hihetetlen fejlődését látva úgy tűnik, hogy ez a rendszer gazdaságilag hatékonyabb és versenyképesebb, mint a nyugati piacgazdaságok.

Persze, a kínaiaknak jóval könnyebb volt a helyzetük, mert esetükben csak a saját országukról volt szó. De Gorbacsovnak figyelembe kellett vennie, hogy intézkedései nem csak az Orosz SzSzK-t érintik; hanem a 15 köztársaságból álló Szovjetuniót, és a kelet-középeurópai szocialista országokkal alkotott szövetségét is. A 15 szovjetköztársaságot az egypártrendszer, a hadsereg és a központi direktív tervgazdaság tartotta össze. Kelet-középeurópai szövetségeseit pedig a Varsói Szerződés, az azokban állomásozó szovjet csapatok, ideológiailag pedig az egypártrendszer primátusa és a magántulajdon tilalma kötötte a Szovjetunióhoz. Gorbacsov alapvető elképzelése az volt, hogy e szövetségeket: a Szovjetuniót, a Varsói Szerződést és a KGST-t meg kell tartani, de demokratikus és önkéntes alapokra helyezve.

Sajnos, hamar bebizonyosodott, hogy amikor a „peresztrojka” (gazdasági átalakítás) keretében az SzKP gazdaságvezető szerepéről lemondtak, a „glásznoszty” (sajtónyilvánosság) szellemében pedig megszüntették a sajtó pártfelügyeletét, a tagköztársaságok elkezdték a saját útjukat járni, és nem volt számukra vonzó az unió újjászerveződése demokratikus alapokon. Így 1991. december 8-án a Szovjetunió helyébe lépő Független Államok Közösségének az oroszokon kívül már csak Ukrajna és Belorusszia volt a tagja – a többiek önállósodtak. Ez a demokratizálódás törvényszerű folyamata volt, ezt nem lehetett volna elkerülni, vagy jobban csinálni.

Ami azonban nagy hiba volt Gorbacsov részéről, hogy nem biztosította a tagköztársaságokban élő orosz kisebbségek jogait. Az SzKP hegemoniájának megszűnése és a csapatkivonások, valamint az önállósodás fejében kétoldalú megállapodásokban kellett volna rögzíteni, hogy az orosz kisebbségek kulturális, és ahol egybefüggő területeken élnek, mint pl. Ukrajnában, területi autonómiát kapnak. E garanciák nélkül viszont jelenleg 16-17 millió hazátlan orosz él a korábbi szovjetköztársaságokban, akik a balti országokban valamint Ukrajnában durva diszkrimináció áldozatai lettek. Továbbá: feltételül kellett volna szabni, hogy a volt tagköztársaságok nem csatlakoznak a NATO-hoz (amit a nyugati vezetők a kétoldalú tárgyalásokon meg is ígértek, de talán nemzetközi egyezmények formájában is rögzíteni kellett volna). A volt Szovjetunió azonban spontán módon, ellenőrizetlenül bomlott fel, abban a reményben, hogy az demokratikus szövetség formájában meg fog maradni, újjá fog alakulni.

E rendezetlen szétesés bűne nem varrható teljes egészében Gorbacsov nyakába. Miközben ő a már csak papíron létező Szovjetunió elnöke volt, az Orosz Föderációban Jelcin kezébe került a tényleges hatalom. Jelcin pedig csak Oroszországgal törődött, a piaci reformok minél gyorsabb bevezetésével, és nem érdekelte, hogy mi történik a Szovjetunióval.

A 16-17 millió hazátlanná váló orosz mellett Gorbacsov másik nagy bűne, hogy a Brezsnyev-doktrínát minden ellenszolgáltatás nélkül, és a jövő politikai rendezése nélkül feladta, azaz a volt szocialista országokat szélnek eresztette. Valamint minden feltétel nélkül hozzájárult a két Németország újraegyesüléséhez. (Ezeket csak akkor nem tartjuk bűnnek, de legalább is hibának, ha a Nyugatot – Fukuyama módjára – a létező világok legjobbjának tartjuk.) Gorbacsovnak – logikusan – a korábbi szocialista országokat csak azzal a feltétellel lett volna

szabadon kiengedni a szocialista táborból (megszüntetni a katonai megszállásukat), és megszüntetni a Varsói Szerződést, ha a Nyugat ennek fejében felosztatja a NATO-t. Persze, ezzel szemben logikus az ellenérv, hogy mi garantálta volna, hogy a megszünt Szovjetunió helyére lépő Oroszország nem jelent majd katonai fenyegetést szomszédaira. A Nyugat, a NATO ezt ahhoz a feltételhez köthette volna, hogy Oroszország demokratikus többpártrendszerre alakul, s ezt új alkotmányába foglalja. (Még viccnek is gyenge, hogy a német újraegyesüléshez való hozzájárulása és a szovjet csapatok kivonása fejében Gorbacsov azt kérte a németektől, hogy a hazatérő szovjet tiszteknek építsenek lakásokat – mivel NDK-beli lakásaikból kiköltöztek, azokat ott hagyták.)

Összefoglalva tehát Gorbacsov mulasztásait, a korábbi szovjet köztársaságok kiválása, a Brezsnyev-doktrína feladása és a két Németország egyesítéséhez való hozzájárulás, valamint a Varsói Szerződés felosztatása fejében az alábbiakat kellett volna követelnie:

- A szovjet utódköztársaságok adjanak területi és kulturális autonómiát az orosz kisebbségeknek.
- A szovjet utódköztársaságok váljanak politikailag semlegessé, ne lépjenek be a NATO-ba és ne tároljanak területükön nukleáris fegyvereket.
- A függetlenné váló volt szocialista országok szintén lépjenek a politikai semlegesség útjára és ne tároljanak atomfegyvereket a területükön.
- Amint az Orosz Föderáció alkotmányos berendezkedése megfelel a demokratikus jogállami kritériumoknak, a NATO oszoljon fel.

Gorbacsov nagy jót tett az emberiséggel, hogy a volt szovjet köztársaságokat és szocialista országokat kiszabadította a kommunista birodalom fogságából, de nagy káoszt hagyott maga után. Befejeződött a hidegháború, a volt szovjetköztársaságok (köztük az Orosz Föderáció) és a felszabadult volt szocialista országok az önálló, demokratikus fejlődés útjára léphettek. De miközben kirántotta a birodalom tartóoszlopait, a katonai és az ideológiai pillért, semmilyen konkrét elképzelése nem volt arról, hogy a térséget hogyan szervezze újjá. A szóbanforgó országok nagyobb része a NATO-hoz csatlakozott, a maradék pedig nagyhatalmi vákuumba került. Gorbacsov egyik súlyos bűne az volt, hogy nem gondoskodott az Orosz Föderáción kívülre került 16-17 millió hazátlan orosz sorsáról. A védelmükben fellépő Oroszország most az egyes volt szovjet köztársaságokkal és szocialista országokkal megerősödött NATO-val szemben konfrontálódik. A másik pedig, hogy nem számolt azzal, hogy a nagyhatalmi vákuum az amerikai hadiipari komplexum manőverezési területévé fog válni; mely a konfliktusokat kihasználva háborút szít és provokál Oroszország meggyengítése végett.

Az oroszok pechje (meg a miénk is), hogy az átalakulás óta felnőtt és ma már kormányzati pozícióba került nyugati fiatal generációk számára a nemzet, nemzetiség, haza fogalma az ég egy világon semmit sem jelent. Újfajta identitások léptek helyükbe, gender és LMBTQ. Számukra csak egy narratíva létezik: az oroszok megtámadtak egy szuverén országot. És az sem számít, hogy Gorbacsov és Reagan 1985-ös reykjaviki találkozója óta, majd a minszki megállapodásokban Amerika és a Nyugat többször megígérte, hogy a NATO nem terjeszkedik a korábbi szovjet köztársaságok területére...

Persze utólag könnyű okosnak lenni. Engem erre talán az is feljogosít, hogy annak idején szovjetológus, keleteurópa-kutató voltam. De a történelemből – Senecával ellentétben – az a tanulság vonható le, hogy a történelemből semmilyen tanulság sem vonható le. Továbbá, senkinek sem lehetünk a helyében. Szóval mindez azért történt így, mert így kellett történnie.

Bp, 2023 március 25.

Kiss Károly

(Megjelent a Magyar Nemzet 2023 április 15-i számában)